

GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

Gyógyszerészet 52. 297-301. 2008.

Egy méltatlanul elfeledett természetkutató gyógyszerész a XIX. századból: Metelka Ferenc (1814 – 1885)

Dr. Heneráry László

1. ábra: Metelka Ferenc gyógyszerész (1814-1885)

Metelka Ferenc (1. ábra) 1814. július 21-én született Hatvan városában. Édesapja id. Metelka Ferenc a Grassalkovich család uradalmi építésze, édesanyja Gebler Zsuzsanna. A család egyetlen gyermekeként Vácott és Esztergomban végezte el a gimnáziumot. Édesapja gazdatisztnak szánta, de a növény- és állatvilág, a kémia tudománya, a gyógyítás „misztikuma” érdekelte igazán. Ezért édesapja akaratával is szembe szállva a gyógyszerészi pályát választotta: 1828-ban beállt gyakornoknak Krakowitser József esztergomi gyógyszerertárába. Szabadidejében már ekkor is nagy szenvedéllyel foglalkozott növény- és rovargyűjtéssel.

Gyógyszerészi tanulmányait 1835-ben kezdi meg a pesti egyetemen. Az egyetem tudós professzora Sadler József¹, aki a növénytant, majd a vegytant is tanította, felfigyelt érdeklődő tanítványára és tudományos

Metelka Ferenc dabasi – akkor még alsódabasi – gyógyszerész 1859-ben fedezte fel a később róla elnevezett gyönyörű „Metelka-medvelepkét” és ezzel örökre beírta magát az entomológia (rovartan) tudománytörténetébe.

A világ valamennyi rovar-tani szakkönyvében részletes leírással, sokszor színes rajzzal vagy fényképpel szerepel a „*Rhyparioides flavidus metelkanus*”, a „Metelka-medvelepke”, de felfedezőjéről alig tudunk valamit. A lexikonok és a gyógyszerésztörténeti szakirodalom nem sokat segítenek. Legfeljebb a nevét említik, de életéről, munkásságáról alig közölnek adatokat. Magam is – késői gyógyszerész utódként a dabasi Arany Kígyó gyógyszerertárban – szinte véletlenül szereztem tudomást arról, hogy gyógyszerertárunk alapítója nem más, mint a világhírnevet szerzett entomológus.

A kialakult helyzet jórészt Metelka Ferenc szándéka szerint való, aki csendes, visszahúzó életet élt, kivételesen szerény és önzetlen ember volt, s a szűkebb környezete alig sejtette, hogy a „bogaras” patikus ragyogó tudású, kiváló eredményeket elérő természetkutató.

Dolgozatommal – többéves adatgyűjtő munka után – azt szeretném elérni, hogy Metelka Ferenc életműve a zoológusok és entomológusok mellett a magyar gyógyszerész társadalom előtt is ismertté váljék és kerüljön be méltó helyére a híres magyar gyógyszerészek pantheonjába.

munkára biztatta. Így készült el két tanulmánya is: „Értekezés az ecetsavas horgagról” (mai nevén: zincum aceticum) és „Értekezés a dárdagról” (mai nevén: stibium) címmel.

Egyetemi tanulmányainak befejeztével 1837-ben megszerzi gyógyszerészi oklevelét és gyógyszerész-segédként munkát vállal Folinus János a „Reménységhez” címzett abonyi gyógyszerertárban. Itt ismeri meg principálisa lányát Folinus Szidóniát, beleszeret és 1839-ban összeházasodnak.

Önálló életre vágyva pályázatot nyújt be új patika alapítására Alsódabasra. Kettőn is pályáznak Fínke János gyógyszerésszel, az engedélyt végül is 1839-ben egy személyi jogú gyógyszerertár létesítésére Metelka Ferenc kapja meg. A gyógyszerertárt 1840 februárjában

¹ Sadler József (Pozsony, 1791. máj. 6. – Pest, 1849. márc. 12.): botanikus, egyetemi tanár. Előbb a pozsonyi irgalmasok gyógyszerertárban volt segéd, azután Pesten végezte a gyógyszerésztanfolyamot 1810-ben. 1812-19-ben a pesti egy. bölcsész-, majd orvoskarán tanult tovább, 1815-től tanárgégéd volt a vegy- és növény-tani tanszéken. 1820-ban orvosdoktor és a Magyar Nemzeti Múzeum természetrajzi tárában (tát) segédőr, 1821-ben a tát vezetője lett és azt jelentékenyen gyarapította. Magyarországi és külföldi útjain növényeket, ásványokat és rovarokat gyűjtött. Herbáriuma 1839-ben több mint 28 000 fajt tartalmazott, 1832-ben mint h., 1834-től mint r. tanár Haberle Károly utóda az egy. botanikai tanszékén haláláig és mint helyettes, 1832 – 42-ben a vegytant is tanította.

a „Reményhez” néven nyitja meg Alsódabas főutcáján, *Mády Ferenc* földbirtokos klasszicista kúriájában. (Az épület – jelentősen átalakítva – ma is áll, műemlék jellegű lakóház.)

A mai Dabas város akkor még négy, részben összefüggő, de önálló településrészből állt: Sári, Felsődabas, Alsódabas és Gyón. A település tájképileg, építészetileg szinte egyedülálló volt a magyar községek sorában. Kisnemesi udvarházak, klasszicista stílusú nemesi kúriák épültek a XVIII. század közepétől a XIX. század végéig. Ezek az épületek a magyar alföldi kúriaépítésben a klasszicizmus legszebb példáit adják és nemcsak Magyarországon, hanem Európában is egyedülálló jelenségnek számítanak. Az itt letelepült nemesi közép- és nagybirtokos családok (Halász, Dinnyés, Konkoly-Thege, Bereczky, Sigray, Segesváry, Szalay, Mészöly, Vay, Zlinszky stb.) pezsgő polgári életet hoztak létre. Hazai és külföldi egyetemeken szerzett tudásukkal és műveltségükkel magas hivatalokat töltöttek be a megyében és a fővárosban. Kimagasló szerepe volt a község életének, „klasszicista arculatának” kialakításában a Dabasi-Halász családnak: kúriák egész sorát építették (Halász Olivér kúria, Halász Zoltán kúria, Halász Jenő kúria, Halász Zsigmond kúria, Halász Bálint kúria stb.), közülük is kiemelkedik a Halász Móricz kúria, Dabas város jelenlegi „ékköve”. Gazdag mecénások voltak, többek között adományaikból épült meg 1793-ban az alsódabasi református templom is. A legnagyobb adakozó *Halász Imre* volt. Alapítványaihoz a következő gondolatokat fűzte: „minden országnak vagy társaságnak boldogítása főként abból származhatna, ha ez mennél több jó hazafiakat (...) önnön maga kebelében számlálhatna, ezek pedig készíttetnének és formáltatnának a jó nevelés és a szelíd erkölcsöket jóra vezető tudományok által”. Mélyen szántó gondolatai ma is aktuálisak, sőt ma aktuálisak igazán!

Az 1825-1836 között épült nemesi „Úri Kaszinó” (széles tornácú, tömör dór oszlopokkal körülhatárolt udvara ma is párját ritkító látványt nyújt) híres megyebálok színhelye és a környék birtokosainak társadalmi központja lett. De itt élt 1839-ben bekövetkezett haláláig Kossuth Lajos édesapja *Kossuth László* és családja is, amíg Kossuth Lajos börtönbüntetését töltötte. *Kossuth Lászlót* akkor az alsódabasi református temetőben csendben eltemették. 1880-ban azonban megérrett az idő sírkövének avatására, amely országos ünnep keretében zajlott. Az eseményt a Halász család szervezte, az ünnepi beszédet *dr. Halász Géza* mondta.² Az ünnepségen hatezer ember vett részt, ekkor helyez-

ték el a síron *Kossuth Lajos* „turini koszorúját”, melyet azóta az alsódabasi református templomban őriznek és ereklyeként tisztelnek. Ez a hazafias és nemzeti szellem, amely a települést áthatotta, a mai napig is érződik.

Ebben a környezetben kezdte meg és gyakorolta közel negyven évig gyógyszerészi hivatását *Metelka Ferenc*. A feljegyzések szerint *Schmidt János* megyei tisztifőorvos 1840 augusztusában „*patikáját megvizsgálta és mindenben rendben találta*”. A helyi közéletbe is sikeresen illeszkedett be, az alsódabasi református egyházközség tagjaként 1843-ban egyik alapítója volt a Dabas-Gyóni Olvasó Társaságnak (alapító okirata Kossuth reform-szellemiségét tükrözi). Szabadidejében kertészkedik, gyümölcsöt nemesít. Egy országos kiállításon új őszibarack-fajtájával díjat nyer. A kiváló minőségű őszibarack „Metelka díjazottja” néven lesz országosan ismert (**2. ábra**). A kor és a nemesi társaságok avatott ismerője, *gróf Vay Sándor* a helybéli születésű kiváló tollú író (akit Saroltának anyakönyveztek, de Sándorként élt és publikált) „Ősökről – unokáknak” című művében így emlékezik: „A régi ívású nemes ember, meg a patika, elválhatatlanok voltak. Minden jóra való compossessorátusban a patika volt a délelőtti kaszinó. Ott gyűltek össze egy kis carminatívára, ott hányták-vetették meg a falu, meg a világ sorját. Rendesen a falu közepén is volt a patika. Így az én szűkebb hazámban is. Micsoda elevenség volt abban a patikában, Úristen! Annál is inkább, mert néhai való jó Metelka Ferenc uram a postát is tartotta. Odajöttek legelőször az újságok, parázson kapták a friss

2. ábra: Metelka díjazott őszibarackja

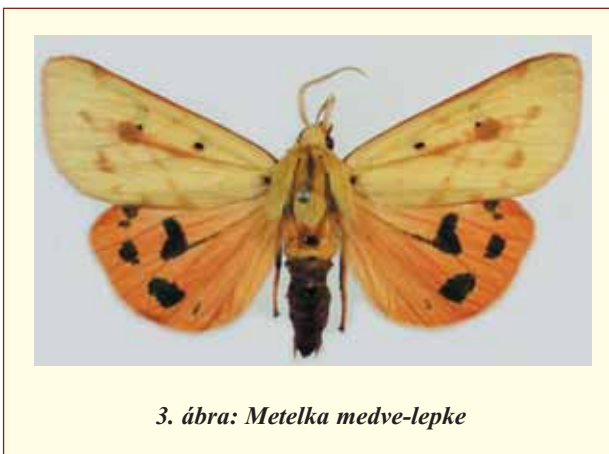
² *Dr. Halász Géza* (1817-1888) orvos, akadémikus, egy ideig Pest város főorvosa, Metelka Ferenc kortársa, patikájának gyakori vendége. Nevét viseli a dabasi „Dr. Halász Géza Szakorvosi Rendelőintézet” és a „Pro sanitate Dabas Dr. Halász Géza-díj”, melyet évente egy alkalommal – Semmelweis születésnapján – adományoz Dabas Város Önkormányzata.

híreket. Afféle uras patikáros volt Metelka Ferenc. A legszebb őszibarackok az ő kertjében termettek és mint primeur-ökkel szolgált velük az úrasszonyoknak. A fiatalság meg különösen szerette ott tölteni a vasárnap délutánokat, mert a fia a patikáros Béla az egész megyében, de messze földön is híres volt remek zongorajátékáról.”

A Metelka házaspárnak négy gyermeke született: három lány és egy fiú. Feleségével harmonikus kapcsolatban éltek, a gyerekek kiváló nevelést kaptak, Béla fia – édesapja nagy öröme – a gyógyszerészi hivatást választotta.

Metelka Ferenc életében az 1855-ös esztendő sorsdöntő változást hozott. Találkozott *Frivaldszky Imrével*³ a nemzetközileg is elismert zoológussal, aki akkor éppen a Duna-Tisza köze állatvilágát tanulmányozta. (A Duna-Tisza köze az állat- és rovarvilág szempontjából különlegesen érdekes terület, hiszen homoki erdők, lápos rétek, agyagos, vizenyős turjánok váltogatták egymást, így egészen egyedülálló faunája volt.) *Metelka Ferencnek* egyetlen beszélgetés elég volt a régi szenvedély felélesztésére. Frivaldszky bevezette őt a rovarok, főként a lepkék ismeretébe, a rovargyűjtés fortélyaiiba, ellátta az alapvető eszközökkel, műszerekkel és könyvekkel. Elvitte az érdekes rovarfajokat rejtő Alsódabas környéki és peszéri rétekre és erdőkbe, buzdítva azok tanulmányozására.

Metelka jó tanítványnak bizonyult, ezután minden szabadidejét a természetben töltötte. Főként lepkékre vadászott, gyűjtötte és nevelte a hernyókat, de más rovarok, sőt a madarak sem kerültek el a figyelmét. Számos ritka és érdekes rovarfaj felfedezésével gyarapította a magyar alföldi fauna ismeretét. A peszéri erdőben ráakadt a *Jaspidea celsia*-ra, a dabasi nádasokban pedig a *Meliana flammea*-ra. Mindkettő rendkívül ritka bagolypille. Ugyancsak a peszéri erdőben találta meg az *Onconotus servillei* nevű érdekes szöcskefajt, amelyről addig nem tudták, hogy Magyarországon is tenyészik. Legnagyobb felfedezését – amely a későbbiekben a világhírt hozta meg számára – 1859-ben tette, amikor az Alsódabas-Gyón között elterülő réteken egy ismeretlen, új szövőlepkéfajt talált, amelyet a bécsi *Julius Lederer* (1821-1870) a kiváló és nagy tudású entomológus, az egyik legnagyobb nemzetközi szaktekintély, 1861-ben Metelka Ferenc tiszteletére „*Nemeophila Metelkana*” névvel írt le. Mai hivatalos tudományos elnevezése: „*Rhyparioides flavidus Metelkanus*” (3. ábra). A „Metelka-medvelepke” nedvességigényes faj, ezért csak mocsár- és lápréteken, tur-

3. ábra: *Metelka medve-lepke*

jánosokban tenyészik. Hazánkban jelenleg a Duna-Tisza közén, az ócsai turjánosokban, az orgoványi és bugaci területeken fordul elő, de pár éve a Nyírségben is találtak példányokat belőle. Külföldön az Atlanti óceán melletti síkságokon (Belgium és Észak-Franciaország), a Duna keleti mocsárvidékén, a német-lengyel alföldön, de távolabb az Amur vidékén, a nyugat-szibériai síkságokon is észlelték. A lepke a nyár elején és közepén repül, befogása nehéz.

1876-ban egy igen ritka bagolypille került *Metelka Ferenc* látókörébe, a *Dianthoecia silenes*, amelyből addig egy befogott példány volt ismeretes hazánkban. Két évvel később, 1878-ban Alsódabas határában begyűjtötte a *Chlaenius sulcicollis* nevű futrinkát, amely Magyarország faunájára nézve szintén egyedülállóan új felfedezés volt.

Az összegyűjtött rovarok egy kivételesen egyedi és értékes gyűjtemény alapjai lehettek volna, de önzetlen módon szétküldte azokat az érdeklődő entomológusoknak. A külföldi szaktekintélyek egész sorával tartott kapcsolatot. Németországban *Otto Staudinger* (1830-1900) a drezdai entomológus szaktekintély, a világ egyik legnagyobb rovargyűjteményének tulajdonosa, számos lepidopterológiai (lepkészeti) tudományos cikk szerzője volt állandó levelező társa⁴. Svédországból *Sven Lampa* (1839-1914) stockholmi entomológus professzorral tartott kapcsolatot, kölcsönösen kicserélve megfigyeléseiket, tapasztalataikat. Sok rovarot kapott tőle a francia *Deyrolle* társaság⁵, amely lepkékkel, rovarokkal, különleges és ritka kitömött madár- és állatfajokkal, szárított egzotikus növényekkel stb. foglalkozik és kereskedik.

A közgyűjtemények is szívesen fogadták a rovarritkaságokat. Jutott belőlük a bécsi, müncheni, drezdai, berlini és pétervári múzeumoknak is, de Metelka munkájából a legtöbbet a Magyar Nemzeti Múzeum profiltalt, melynek madártani gyűjteményét is gyarapította.

³ *Frivaldszky Imre* (1799-1870) zoológus, botanikus, entomológus, orvosdoktor, a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, igazi polihisztor, aki több expedíciót is szervezett a Balkán faunájának megismerésére, feltérképezésére. Fiatal kora óta jó barátságot ápolt *Sadler Józseffel*, így feltételezhető, hogy *Sadler* ajánlotta figyelmébe a fiatal alsódabasi gyógyszerészt, akit már tanítványként is sokra becsült!

⁴ *Staudinger* rovargyűjteményének legértékesebb darabjai *Metelka Ferenc*től származnak!

⁵ 1831-ben Párizsban alapította *Jean-Baptiste Deyrolle*, fiai tovább vitték és világhírűvé tették a ma is működő céget.

A „medve-lepkéből” is küldött az érdeklődőknek, de a lepke lelőhelyét, életmódját, átalakulási viszonyait a legnagyobb titokban tartotta. Hosszú évek munkájának eredményeit jegyzeteiben tudományos pontossággal rögzítette, de azokat nem publikálta szaklapokban. Megfigyeléseinek, kutatási eredményeinek egy részét – élete utolsó éveiben – egyedül fiatal kutatótársával *Váangel Jenővel*⁶ osztotta meg, azzal a feltétellel, hogy az csak halála után hozható nyilvánosságra.

Ma sem tudjuk biztosan, hogy *Metelka Ferenc* ragyogó eredményeit miért nem publikálta, hiszen számos lehetősége lett volna rá. Talán attól félt, hogy még az életében megszerzett hazai és nemzetközi elismerés az entomológia tudományterületén háttérbe szorítja gyógyszerészi munkáját, melyet nagy szakmai tudással, a betegek szolgálatában végzett alsódbasi gyógyszerházában, és ezt tekintette igazi élethivatásának? Entomológusi és főleg lepidopterológusi munkáját külföldön sokkal jobban ismerték, mint itthon, tudását, eredményeit nagyra becsülték! (Lehet, hogy őt is sújtotta az ősi „átok”: senki sem próféta a saját hazájában?)

Életének utolsó harmadában súlyos sorscsapások érték. Előbb egyik lánya halt meg nem sokkal férjhezmenetele után, majd „szemefénye”, hivatásának várt folytatója, Béla fia lett fiatalon, alig 26 évesen a tifuszjárvány áldozata, végül szeretett feleségét is elvesztette. Ez a hármasság súlyosan megviselte egészségi állapotát. Gyomorproblémák kínozták, gyakori szédülések gyötörték. Hiába ment gyógyfürdőkbe, hiába kereste fel korának legjobb orvosait, állapota nem javult.

Gyógyszertárát 1876-ban átadta vejének *Rácz József* gyógyszerésznek, aki 1879-től hivatalosan is a gyógyszertár tulajdonosa lett. Majd nyugalomba vonult, hogy minél több időt tölthessen a természetben, rendezhesse feljegyzéseit. A szenvedések azonban megtörték erejét és megérezte halálának eljövételét. 1894 szeptemberében betegágyához kérette *Váangel Jenőt* és féltve őrzött rovtartani jegyzeteit, hosszú évek megfigyeléseinek eredményeit, tapasztalatainak összegezését, köztük a legnagyobb titokkal, a medvelepke első átalakulási viszonyainak és életmódjának leírásával, átadta részére, majd a következő szavakkal búcsúzott el tőle: „Meglássa öcsém, mi már nem látjuk egymást, mert érzem, hogy a tavaszt nem fogom megélni!” Előérzete nem csalta meg! A kínoktól 1885 március 9-én szabadult meg, életének 71. évében.

Halála után *Váangel Jenő* – kérésének megfelelően – nyilvánosságra hozta kutatásainak eredményeit, méltatva tudományos munkáját, életútját: „Metelka Ferenc

a magánéletben általában kedvelt ember, jó hazafi, szabad szellemű, mívelt lelkű és vendégszerető férfiú volt, aki mindig hiven és becsületesen betöltötte azt a szerény kört, melyet a gondviselés számára kijelölt. Megszokott és egyengetett biztos úton szeretett haladni, minden kockázattól lépéstől óvakodott. Egész élete simán és nagyobb rázkódtatások nélkül folyt le, amint az szelíd és békeszerető természetének leginkább megfelelt... Emléke abban a szűkebb körben, amelyben működött, mindig áldott marad, nevét pedig a szakirodalomban a „Nemephila Metelkana” örökre fenn fogja tartani.”

* * *

Dabason, a „szűkebb körben, amelyben működött” emlékét őrizzük és ápoljuk, szellemi örökségét pedig büszkén vállaljuk. Az „Arany Kígyó” gyógyszertár – a „Reményhez” gyógyszertár jogutódjaként – címeiben elhelyezte a medvelepkét, a következő jelmonddal: „Arany Kígyó gyógyszertár a remény patikája” (4. ábra).

4. ábra: Az Arany Kígyó gyógyszertár címere

Élete és munkássága üzenetet is hordoz nekünk, késői gyógyszerész utódainak, akik a mai súlyos értékválsággal terhelt, globalizált világban gyakoroljuk hivatásunkat. Azt üzeni, hogy szakmai munkánk csak akkor lehet sikeres, ha azt etikusan, elkötelezett hivatástudattal, a beteg ember szolgálatában, az alapvető emberi eszmények (hit, család, haza) jegyében, nemzeti elkötelezettséggel végezzük, még akkor is, ha a jelen kor néhány „perccember” politikusa és hivatalnok – önző hatalmi érdekek kiszolgálójaként – ezt másképp szeretné látni.

⁶ *Váangel Jenő* (1864-1918) bölcész, zoológus, entomológus, már diákként elkezdett lepidopterológiával foglalkozni. Biztató eredményeket ért el, így került kapcsolatba a nála jóval idősebb *Metelka Ferenc*cel, aki felfigyelt rá, bizalmába fogadta és entomológiai életműve örökösül választotta. *Váangel Jenő* később nagy ívű pályát futott be: egyetemi magántanár, a Rovartani Lapok társszerkesztője, kiváló tankönyvíró, a Balaton faunájának kutatója.

IRODALOM

1. *Baradlai-Bársony*: A magyarországi gyógyszerészet története. I-II. kötet. Budapest, 2000 (Hasonmás kiadás). – 2. *Lengyel Júlia*: Pest megye polgári gyógyszerészetének története a XVIII-XIX. században (A Magyar Gyógyszerészeti Társaság Pest Megyei Szervezetének kiadványa) 1995. – 3. Tanulmányok a 700 éves Dabas történetéből. Dabasi Nyomda, 1975. – 4. *Valentyik Ferenc*: Egy szenvedélyes természetbúvár a 19. századból. Dabasi Újság VI. évf. 7. – 5. *gróf Vay Sándor*: Ősökrol-unokáknak. Tizedik kötet. Monográfia Társaság. Budapest, 1909. – 6. Építészeti

értékek Dabason. A klasszicista kúriák múltja és jelene. Magyar Millennium ünnepi kiadványa. Dabas Város Önkormányzata, 2000. – 7. Új Magyar Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. – 8. Rovartani Lapok 2. évf. 1885. – 9. Rovartani Lapok 3. évf. 1886. – 10. *Sztavinovszky Győző, Czeróczy András, dr. Heneráry László*: Dabas természeti értékei 4. kötet, Mesterprint kft. Budapest, 2007. – 11. Pallas Nagy Lexikon, Budapest, 1897. – 12. Magyar Életrajzi Lexikon, Budapest.

L. H e n e r á r y: *Ferenc Metelka (1814-1885) pharmacist, who was successful entomologist*

Arany Kígyó Gyógyszertár, Dabas, Szent István út 52. – 2370

A Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Kar közleménye

a 70, 65, 60 és 50 éve végzett gyógyszerészek részére

A Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Kara örömmel ápolja azt a hagyományt, hogy volt hallgatóinak jubileumi díszoklevelet adományoz.

Azok a gyógyszerészek, akik diplomájukat az Egyetem jogelődjénél, a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen, a Pázmány Péter Tudományegyetemen, illetve a Budapesti Orvostudományi Egyetemen **1938-ban, 1943-ban, 1948-ban, illetve 1958-ban** szereztek meg és szakterületükön legalább 30 évig dolgoztak, **2008. május 31-ig** a Gyógyszerésztudományi Kar Dékáni Hivatalához (1085 Budapest, Üllői út 26.) nyújthatják be kérelmüket a rubin, a vas, a gyémánt, illetve az arany díszoklevél igénylése végett.

A kérelemben kérjük feltüntetni az oklevél keltét, a diplomában szereplő nevet, rövid szakmai életrajzot és az értesítési címet.

Jelentkezési lap mellékelve, illetve igényelhető a Dékáni Hivatalban telefonon (266-8884), levélben (a fenti címen) vagy letölthető a Kar honlapjáról (www.gytk.sote.hu).

JELENTKEZÉSI LAP

arany, gyémánt, vas és rubin díszoklevélhez

(Benyújtási határidő: 2008. május 31.)

Név (névváltoztatás feltüntetésével):

Születési idő:

Diploma kelte:

Lakcím:

Telefonszám:

Utolsó munkahely:

Rövid szakmai önéletrajz:

.....

.....

.....

.....
kérelmező aláírása